

‘Een regt volksfeest’

Op dinsdag 19 november 1863 herdacht Lochem uitbundig, maar ook niet zonder de blijkbaar onvermijdelijke strubbelingen, de vijftigste verjaardag van onze onafhankelijkheid en van onze monarchie, kortom van ons koninkrijk.

Cees Derlagen

‘1813 zegt veel Nederlanders niets’ kopte het *Historisch Nieuwsblad* ruim twee jaar geleden. Deze geschiedenisglossy liet met het oog op de naderende herdenking van tweehonderd jaar koninkrijk een enquête uitvoeren onder een representatieve groep van 760 Nederlanders van 18 jaar en ouder. Hieruit bleek dat slechts een derde een enigszins juist antwoord kon geven op de vraag wat er in 1813 gebeurde. Twintig procent wist dat in dat jaar een einde kwam aan het Franse bewind en dat de Prins van Oranje landde in Scheveningen. Eén op de tien ondervraagden bracht het jaartal in verband met de invoering van de monarchie in Nederland, een antwoord dat door het *Historisch Nieuwsblad* kennelijk goed werd gerekend. Hoewel we van 1806 tot 1810 toch ook al een koning hadden, en niet eens zo’n slechte. Maar die telde niet: hij was immers geen Oranjetelg.

We mogen niet aannemen dat in 2013 ons collectief geheugen met betrekking tot 1813 echt is opgeschud, ondanks de Oranjefeesten ter gelegenheid van abdicatie en troonsbestijging in april. Nee, 1813 is nog steeds geen jaartal dat ons veel zegt. Hoe anders was het gesteld onder de Lochemse schooljeugd en de Lochemse elite in het herdenkingsjaar 1863, althans vlak voor en na het spektakel dat de Plaatselijke Commissie Gedenkteken 1813 op 17 november 1863 in en zelfs boven ons landstadje deed losbarsten. Zelfs ver buiten onze stadsgrenzen trok wat door de Lochemse notabelen ten behoeve van de

plaatselijke bevolking en ook ten behoeve van hun eigen glorie hadden teweeggebracht, de aandacht. Zo konden bijvoorbeeld de abonnees van het *Dagblad voor Zuidholland en 's-Gravenhage* op 21 november 1863 lezen dat op dinsdag 17 november in Lochem sprake geweest was van ‘een regt volksfeest’ met ‘een buitengewone bedeeeling aan armen’, met toespraken, traktaties, veelvuldig gezang, met volksspelen voor oud en jong en met een fakkeloptocht van zanglustige jongelingen in de nachtelijke uren.

Aankomst van Z.M. Willem I te Scheveningen.
Schoolplaat van Jan Hendrik Eichman (1809-1884), Hendrik Altmann (1791-1863)
en Albert Antonius Nunnink (1816-1895)

plaatselijke bevolking en ook ten behoeve van hun eigen glorie hadden teweeggebracht, de aandacht. Zo konden bijvoorbeeld de abonnees van het *Dagblad voor Zuidholland en 's-Gravenhage* op 21 november 1863 lezen dat op dinsdag 17 november in Lochem sprake geweest was van ‘een regt volksfeest’ met ‘een buitengewone bedeeeling aan armen’, met toespraken, traktaties, veelvuldig gezang, met volksspelen voor oud en jong en met een fakkeloptocht van zanglustige jongelingen in de nachtelijke uren.

Lochem, 18 Nov. Natuurlijk zullen thans uit alle oorden van ons vaderland berigten worden vernomen over de wijze, waarop het halve eeuwfeest onzer herboren vrijheid is gevierd geworden. Ook Lochem bleef daarin niet achter, en wel zoodanig dat het hier een regt volksfeest was. Des morgens ten acht ure had er door de kerkelijke en burgerlijke armbesturen eene buitengewone bedeeeling aan armen plaats. Ten 9 ½ ure vereenigde zich de Ned. Herv. gemeente in haar behuis, waar de jongste predikant W. C. Wansleven eene kernachtige toespraak hield en welke besloten werd door eene eigenaardige uitdrukking van het Vaderlandsch gevoel. Naauwelijks had de leeraar den slotzegen uitgesproken of door ongeveer 80 jongelingen werden het 1, 2, 5 en 8 vers van ons Volkslied, met begeleiding van het orgel gezongen. Welk een indruk dit op de gemeente maakte, bleek daaruit, dat reeds bij het 2de vers de geheele gemeente medezong. Ten elf ure vereenigden zich de leden der plaatselijke commissie voor het nationaal gedenkteken in de raadzaal en trok van daar, voorafgegaan door muziek en de nationale vlaggen naar de Ned.

school, waar de leerlingen van al de scholen tegenwoordig waren, om deze af te halen en naar het raadhuis te geleiden. Aldaar hield de burgemeester, de heer L. Leen, eene toespraak, voorafgegaan en opgevolgd door het gezang der kinderen, waarna zij werden begiftigd met een boekje en een bonbon, terwijl de trein zich nu weder naar de school begaf en waar de leerlingen door de dames der leden van de commissie werden onthaald.

Des namiddags ten half twee ure begonnen de volksvermakelijkheden, bestaande in knippen van speelgoed, oplaten van luchtballon, ringsteken, mastklimmen en zaklopen, alle welke eene ontzettende massa menschen tot zich trokken.

Terwijl ten zeven ure eene vergadering van het departement Lochem der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen gehouden werd, waren in de school ruim honderd jongelingen vereenigd, die met de muziek en fakkellicht den burgemeester gingen uitnoodigen, om in hun midden te verschijnen. Hieraan werd gereedelijk voldaan en nadat zij zich een paar uren in de school hadden bezig gehouden met het zingen van liederen enz., hielden deze een optocht door de stad, met fakkellicht en vlaggen, op verschillende plaatsen bij bengaalisch vuur onderscheidene liederen zingende. Ten twaalf ure was deze optocht afgelopen en begaf ieder zich naar zijne woning, de voldoening met zich nemende, een vrolijken dag te hebben doorgebracht. Inmiddels waren de leden der Sociëteit de Eendragt in hun lokaal vereenigd, ten einde door eene collation en bal het feest te besluiten. Hier bleef men nog tot den vroegen morgen gezellig bijeen. Dat de burgemeester veel heeft toegebracht aan de goede leiding en den goeden afloop van het feest, verdient openbare vermelding, en de burgers wisten dit ook op prijs te stellen. Zij gaven daarvan een blijk, door den optocht die heden avond plaats had en waarbij de burgemeester benevens de secretaris, met fakkellicht, vlaggen en muziek van huis werden gehaald, door eene commissie uit het bestuur der burger-sociëteit de Harmonie, om in haar lokaal nog een paar uren door te brengen. Aldaar werd hun den eerewijn aangeboden en onder het uitbrengen van verschillende toosten op Koning en Vaderland, de burgerschap van Nederland en Lochem enz., waren spoedig een paar aangename uren vervlogen en werden beiden weder op dezelfde wijze uitgeleide gedaan. Tot lof van Lochems ingezetenen kan dit berigt besloten worden, met de vermelding dat de politie gedurende het feest niets te doen heeft gehad en alles in de beste orde is afgelopen.¹

WINTOEK, P. van Zadelhof, D. Zwaan.	
HUWLIJEN. J. Enslie, burg., voorl. voorz., dr. H. L. Braam, J. W. Dingemans, G. de Gaay, J. Jongeneel, G. G. van der Kaay, J. G. Klober, G. A. J. bar. van Randwijk.	
KEUKWIK. H. Brouwers, burg., voorl. voorz., Z. van Bergijk, H. M. Brouwers, P. Dingemans, J. C. Eykman, H. A. de Geus, H. de Haas, D. C. van Heyningen, C. P. Lonshoek, J. Slegd, W. A. den Treffer.	NED D D O A H
LAREN. Mr. J. E. H. bar. van Nagell, burg., voorl. voorz., dr. A. C. Duker, T. Eggink D.Jz., M.E. van Hartlogen, E. G. Huender, H. Jonker, G. J. ter Meulen, F. D. H. Postel, jhr. J. C. ridder van Rappard.	SPAN D A B POR D RUG D D D bi D
LIEDEN. J. F. Veeren, burg., voorl. voorz., D. Doedes, J. C. van Driest, J. G. van Hemert, G. G. Heuff, W. van Koppenhagen, A. Lambrichts, P. E. H. Leendertz, B. F. van Ommeren, J. van Ommeren Wz., H. C. Sandbrink, F. J. Spruyt, W. H. van Sijl sr., J. E. van Toornbergen, A. Verbrugh Az., J. H. van Welfj.	SI LON M Par Sj Wec D
LOCHEM. L. Leen, burg., voorl. voorz., J. M. L. Mispelblom Beijer, J. Bosch, D. Coops, E. D. C. van Dissel, G. W. Haasman, A. Thomassen Harmsen, H. G. Hartman Jz., A. Hasselberg, G. H. W. Hinnovold Hein, J. Roerink, G. Schekman, J. L. Salner, J. W. J. Voltelen, L. J. A. F. Voltelen, W. C. Wansleben, J. H. van IJssel Groothuis.	
MAURIK. A. Verbrugh, weth., voorl. voorz., J. Ablaeven, ds. J. A. van Krieken, G. van Ojon, A. J. N. Oudegoest.	
MILLINGEN. R. H. Roymers, burg., voorl. voorz., J. J. S. Arntz, A. Cappers, A. J. H. Dibbits, dr. J. J. Gelfken, J. Gielen, J. Herfkens, J. Tjhaar, R. Tjssen, H. G. de Wild.	
NEERHEMER. A. J. H. M. A. bar. van Nagell, burg., voorl. voorz., J. A. jhr. van Kreismar van Veen, C. A. D. bar. van Nagell, A. D. J. Scholte, O. Vos, M. Wolfers.	
OLDBROEK. Mr. C. J. K. Nodel, burg., voorl. voorz., A. J. van	

Uit: Nederlandsche Staatscourant van 5 mei 1863

latige collega's in staat van 'verwarring' achtergelaten.² Zijn belangstelling voor het gemeentelijk archief zal hem ook van pas zijn gekomen bij het schrijven van zijn historische schets *Een stedeke uit de Achterhoek*, in 1864 verschenen in de Vaderlandsche Letteroefeningen, een van de aardigste en informatiefste bronnen over het Lochem van halverwege de negentiende eeuw, waar ieder die schrijft over Lochem uit die jaren uit heeft geput. In 1869 verliet hij Lochem om in Goes ook de functie van gemeensecretaris te vervullen. Van zijn kennis van gemeentelijke administratie, in een aantal handboeken vastgelegd, profiteerden gemeenteambtenaren nog tot ver in de twintigste eeuw.

Van het feest van de 17de november 1863 nu heeft secretaris Hartman een uitvoerige verzameling documenten bijeengebracht, die in het regionale archief te Zutphen wordt bewaard³. Voor het overzicht van de gebeurtenissen op die 17de november is zijn verslag onmisbaar, al zal gevreesd moeten worden dat zijn medeleden, die op de vergadering van 20 november 1863 de plaatselijke commissie zijn verslag hebben

1 Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage, 21 november 1863; www.kranten.kb.nl

2 NL-ZuRAZ, Oud-archief Lochem, 1001: Geschiedenis archiefbeheer

3 Verslag In: NL-ZuRAZ, Commissie Gedenkteken 1813 te Lochem, 1034, inv.nr. 1

moeten aanhoren, zijn breedsprakigheid, net zoals de moderne lezer, zullen hebben verfoeid. Maar voor ons geeft het niet alleen een relaas van de dingen van die dag, maar ook een scherp beeld van het sociale spel waarmee de elite van een kleine stad zich onledig hield aan de vooravond van de maatschappelijke veranderingen, die in Lochem al door de komst van het lichtgas en de spoorweg werden aangekondigd. De herdenking van de gebeurlijkheden van 1813 geeft ons zo eerder een beeld van 1863 dan van 1813.

Het halve werk

Het was allemaal in het voorjaar van 1863 begonnen als een initiatief van de *Vereeniging van en voor Industrieelen*. Het koninkrijk bestond vijftig jaar en om die reden vormde de *Vereeniging* een zogenaamde Hoofdcommissie, waarvan ook deel uitmaakte prins Frederik, de tweede zoon van Willem I, en dus een oom van de in 1849 aangetreden koning Willem III. Het doel was om in Den Haag een nationaal monument te realiseren. Er werd gedacht aan ‘een bronzen of marmereen gedenkteken’, waarmee het aantreden van koning Willem I werd gevierd, die ‘de welverdiende eernaam verwierf van Nederlands Hoofd en Redder’. Ook stelde de commissie zich voor een gedenknaald in Scheveningen op te richten ter markering van de landingsplaats in 1813 van de latere koning. Daarnaast kwam het plan ter tafel om een ambachtsschool in Amsterdam te stichten. De regering van Thorbecke wenste om politieke redenen geen enkele medewerking te verlenen aan de totstandkoming van dit nationale monument. Willem I kon, hoe groot zijn verdiensten ook geweest zijn, moeilijk anders dan een voorvechter van het in de ogen van de liberaal Thorbecke verfoeilijke protectionisme worden genoemd. Ook de samenstelling en de werkwijze van de hoofdcommissie in Den Haag wekten bij velen, getuige de redactionele artikelen in de kranten en de ingezonden stukken, een grommend misnoegen op. We moeten aannemen dat ook aan de leestafel van de Lochemse sociëteit ‘De Eendracht’ de herdenkingfestiviteiten van 1813 het gesprek van de dag zijn geweest. Dat was al voor de instelling van een Plaatselijke Commissie op 5 september 1863, maar zeker erna. Ook buiten de sociëteit, waar de meeste leden van de plaatselijke commissie lid van waren, zal het door de Lochemse notabelen overgenomen initiatief besproken zijn. De voornemens, geformuleerd na de eerste vergaderingen logen er ook niet om: Lochem en zijn bevolking zouden een gedenkwaardige tijd tegemoet gaan.

Voordat we de voorbereidingen beschrijven die heel wat voeten in de aarde bleken te hebben, is het goed de plaatselijke commissie voor te stellen. Kenners van het Lochem van de negentiende eeuw en zijn elite zullen nauwelijks bij deze opsomming opkijken. Op de officiële bekendmaking treffen we namelijk de volgende namen aan:

L. Leen, voorzitter van de plaatselijke commissie, *H.G. Hartman*, secretaris van de commissie, *A. Thomasson Harmsen*, penningmeester, *J.M.L. Mispelblom Beijer*, *J. Bosch*, *D. Coops*, *E.D. Cartier van Dissel*, *G.W. Haarsma*, *C.A.W. Huneveld Hein*, *J. Reerink*, *G.J. Schekman*, *J.L. Sölner*, *J.W. Voltelen*, *L.A.F.J. Voltelen*, *W.C. Wansleven*, *J.H. van IJssel Groothuis*.

We kunnen vaststellen dat vooral openbare ambtenaren, de geestelijkheid en de ondernemers goed vertegenwoordigd zijn. Opmerkelijk is dat het onderwijs – Lochem telde toch een respectabel aantal onderwijsinstellingen – en de landheren uit de omgeving geen zitting hebben in de plaatselijke commissie. Het is vooral de plaatselijke elite uit de Bierstraat en onmiddellijke omgeving die zich belastte met de organisatie van dit volksfeest. Uit het verslag van de secretaris, waaruit ik royaal zal putten, kunnen we opmaken dat de Commissie ten prooi was gevallen aan een ongeëvenaard gevoel van vaderlandsliefde en Oranjegezindheid.

Laten we eerst onze aandacht eens richten op de fase van voorbereiding. Vooral de organisatie van het volksfeest eiste de nodige aandacht op. Ging het in eerste instantie alleen om het houden van een collecte voor het monument dat op Plein 1813 in Den Haag zou verrijzen, al gauw slokte het feest op 17 november in Lochem zelf alle aandacht op. Wat ooit begon met een voorstel van de predikant W.C. Wansleven aan het eind van de bijeenkomst van de Plaatselijke Commissie op 20 augustus 1863 groeide voor het geestesoog van de commissieleden in de maanden daarna uit tot immense proporties. Ook financieel stelden de fondsen voor het ‘eerste volksfeest sinds ’s mensen heugenis’ de opbrengst van de huis-aan-huis collecte op 17 september 1863 voor het monument in Den Haag in de schaduw. Met f. 67,07 voor het monument sloeg Lochem niet een geweldig figuur in vergelijking met andere Gelderse plaatsen. Gorssel bijvoorbeeld kwam met f. 170,- uit de bus.

Het overzicht van de Lochemse opbrengsten laat zich lezen als een sociologisch plaatje van Lochem:

<i>Bierstraat</i>	<i>f. 13,10</i>	<i>Walderstraat</i>	<i>f. 4,82</i>
<i>Molenstraat</i>	<i>f. 5,31</i>	<i>Markt</i>	<i>f. 7,91</i>
<i>Smeestraat en Nieuwstad</i>	<i>f. 6,74</i>	<i>Klein Dochteren</i>	<i>f. 5,67½</i>
<i>Achterstraat</i>	<i>f. 2,53</i>	<i>Armhoede</i>	<i>f. 5,23⁴</i>

4 Het is goed bij deze bedragen te bedenken dat in de jaren zestig van de 19^e eeuw de burgemeester van Lochem een jaarsalaris genoot van f. 300 en zijn veldwachter f. 150.

Het monument op Plein 1813 te Den Haag

De collecte op de scholen een paar weken later bracht nog eens f. 15,76 in het laatje. Dat de kinderen hun snoepcenten zouden willen besteden aan een monument in de residentie, betwijfelde de sociaal bewogen predikant Wansleven tijdens de vergadering van 17 oktober in de Lochemse raadzaal, die allengs meer en meer op het hoofdkwartier van Napoleon begon te lijken. Wansleven betoogt dat zo'n collecte onder de kinderen de ouders nogmaals zal belasten, want het aantal spaarpotten in Lochem is niet groot. Zijn wat rechtzinniger collega de predikant Van IJssel Groothuis valt hem bij: 'Welligt weinigen (zullen) het gedenkteeken zien'. Het lid Harmsen brengt naar voren dat er in het meer uitgebreid onderwijs 'kinderen gaan van ouders, die elders, zelfs in Oostindië gevestigd zijn.' De voorzitter, burgemeester Leen, ziet de kinderen straks met het spoor de reis naar Den Haag maken.⁵ Ook is Leen niet bevreesd voor de hoogmoed die zo'n bijdrage kan wekken. Integendeel, hoogmoed is 'prikkel tot ijver en vlijt'.⁶ Stemming over de collecte op de scholen: 10 voor, 1 tegen (W.C. Wansleven). In de Bekendmaking waarmee de Plaatselijke Commissie op 5 september het openbare leven opschudde, wordt de commissie voorgesteld en de huisaan-huis collecte op 17 september aangekondigd. Waarom voor 17 september is gekozen, spreekt voor zich: 'zijnde dan juist 50 jaren geleden dat aan den toenmalige maire van Lochem den last werd gegeven om de namen op te geven van de ongehuwde mannen in de Gemeente, ter inlijving bij de Nationale Garde'. De commissie roept de burgers van Lochem op om een financiële bijdrage te leveren aan een gedenkteken voor 1813, in de hoop dat iedereen de waarde beseft 'van het herstel onzer onafhankelijkheid (...), het voorrecht dat wij genieten om onder eene constitutionele regering, aan het hoofd waarvan het huis van Oranje staat, te leven in een land, waar vrijheid woont'. Het gedenkteken moge

gelden als 'een bewijs van liefde en dank aan de groote mannen die in 1813 het eerst den stoot hebben gegeven aan het herstel dier vrijheid waarop Nederland ten allen tijde en met regt roem heeft gedragen.'

Ondanks deze woorden, waarin overigens een expliciete verwijzing naar Gods bestier ontbreekt, leverde, zoals eerder vermeld, de collecte slechts f. 67,07 op. Maar toen de intekenlijst voor het Lochemse volksfeest werd opengesteld, leek de wind uit de andere hoek te waaien: voor een feest in eigen stad met volksspelen, optochten, versnaperingen, muziek en vuurwerk trokken de Lochemers royaal hun portemonnee: f. 144,40.⁷

Wie meende dat met dit bedrag en met het enthousiasme van onze heren alle voorbereidingen van een leien dakje zouden gaan, had het mis. De samenwerking van Commissie, de sociëteit *De Eendracht* en de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die elkaar gevonden leken te hebben, verliep zo stroef dat enkele leden van het samenwerkingsverband een eigen weg opgingen. Ook bleken de financiële middelen bij nader inzien niet toereikend te zijn voor alle voorgenomen activiteiten, zodat het vuurwerk moest worden geannuleerd. Deze beslissing werd mede ingegeven door de brief van de Amsterdamse vuurwerkmaker Van den Brughe, die onmogelijk naar Lochem kon komen op de 17de november. De Commissie werd hierop weer verrast door een viertal brieven van donateurs, waaronder nota bene van het commissielid de heer G.W. Haarsma,

⁵ Het station is in aanbouw en de lijn Zutphen-Gronau wordt op 1 november 1865 in gebruik genomen.

⁶ Notulenboek: NL-ZuRAZ, Commissie Gedenkteken 1813 te Lochem, 1034

⁷ Intekenlijst: NL-ZuRAZ, Commissie Gedenkteken 1813 te Lochem, 1034. Deze lijst geeft ook een aardig beeld van draagkracht en sociale verhoudingen.

die een deel van hun bijdrage terugvorderden, omdat het vuurwerk kwam te vervallen. Geen wonder dat de secretaris H.G. Hartman in het begin van zijn verslag van 30 november zich hierover een paar hartige woorden liet ontvallen: *'Mogten wij bovendien in ons plan al eenige tegenwerking ontwaren door brieven waarbij drie Heeren hunne bijdrage te zamen f. 12,- introkken, een vierde de hem geschonkene voor de helft (f.-,50) terug vroeg, en een vijfde de zijne voor 2/3 op f. 4,- verminderde omdat niet 1/3 voor vuurwerk bestemd was geworden, ons programma (...) scheen zooveel bijval te vinden dat daarop alle verdere tegenwerking afstuite.'*⁸ Daarmee kon zeker de heer Haarsma, die nog niet zo lang daarvoor zijn collega-gemeentesecretaris te Ruurlo was, het wel doen. Op de dag zelf, zo memoreert secretaris Hartman in zijn verslag, deed zich nog een onverkwikkelijkheid voor, toen het Nutsbestuur – het bestuur van het Departement van het Nut was nauw betrokken geweest bij de voorbereidingen nota bene – het Plaatselijke Commissie van 'partijdigheid' beschuldigde en de 'kleinen der kleinen' van de bewaarschool niet lieten meelopen in de optocht, maar ze een zanghulde bij de woning van een der dames-bestuurderessen liet brengen. Gelukkig, verzucht Hartman, werden de kleinen later op school wel getrakteerd op 'koek en koffij'.

Lochem in 1883. Kadastrale kaart (bron: collectie HG)

'Een regt volksfeest'.

Over de feestelijkheden op de 17de november zijn we zoals al gezegd uitstekend geïnformeerd door het verslag van secretaris Hartman en de door hem verzamelde paperassen. Na het ochtendprogramma, waarover het artikel in het Dagblad voor Zuidholland en 's Gravenhage uitvoerig berichtte, verdient zeker het imposante namiddagprogramma op de Markt en op het Peesjen (de weide die later tot ons Graafschapterrein is getransformeerd) onze aandacht. Blijkbaar werd de schooljeugd na haar gedefileer door de stad in staat nog steeds geacht enthousiast aan de volksspelen deel te nemen. Hierin zal de organisatie zich zeker niet vergist hebben, want Hartmans verslag bereikt hier lyrische hoogten. Hieraan zullen zeker de bemoeienissen van de heren van de commissie en hun dames niet vreemd zijn die zich van hun beste zijde lieten zien. Laten we ons eerst met de schooljeugd naar de grote markt begeven. Hartman schrijft in zijn verslag: Reeds was het een ure en de volksvermakelijkheden zouden ten half twee ure een aanvang nemen. Op het grote kerkplein verdrong zich reeds een menigte nieuwsgierigen, die getuige wilde zijn van het blinde knipspel dat onder de leiding van de leden Harmsen en Haarsma zou worden uitgeoefend. Twee en vijftig meisjes, meestal tusschen de 8 en 12 jaren oud hadden zich doen inschrijven, en allen waren, gewapend met een schaar op het terrein verschenen om mede te dingen naar de prijzen die waren opgehangen. Vier aan vier werd hun de kap over het hoofd of de doek voor de oogen gebonden en het spel werd tot algemeen genoegen begonnen, voortgezet en voleindigd. Tusschen beiden werd de lachlust der toeschouwers

⁸ Verslag In: NL-ZuRAZ, Commissie Gedenkteken 1813 te Lochem, 1034, inv.nr. 1

De Franse fotograaf-ballonvaarder Nadar met echtgenote. Nadar inspireerde het Lochemse comité tot een groots plan.

niet weinig opgewekt, door de vreemde rigtingen, of de komische manoeuvres die de mededingsters aannamen of maakten. Nu eens begaf er zich een naar de paal en stootte daar de neus, dan weder was een ander gereed, om een wat te nieuwsgierige boer in den baard te knippen enz.

Wij zijn dankzij het verslag van Hartman goed geïnformeerd over het verloop van het middagprogramma waarvan het hoogtepunt, letterlijk en figuurlijk de ballontocht van een houten poppetje, dat de Franse fotograaf en ballonvaarder Nadar moest voorstellen, die met zijn ballon Le Géant destijds in geheel Europa furore maakte.

Met de muziek aan het hoofd, begeeft de menigte zich naar de gazfabriek van waar heer Nadar (in de gedaante van een houten poppetje) onder de leiding van de leden Wansleven en Coops eene luchtreis zal ondernemen. De ballon (...) was aan de kraan van de gazhouder bevestigd, terwijl de leden van Dissel en Bosch daarbij gezeten waren, om de gaz ten behoorlijke tijde af te sluiten. Ook hier was eene ontzettende menigte getuige van het feest. Doch de heer Nadar had buiten de waard gerekend, als hij meende, ditmaal met eigen gelegenheid een reisje boven de wolken te maken en aan de argusoogen der tolbeambten te ontsnappen, zoo als kort te vooren in België was geschied. Zijn ballon was te klein om hem te dragen en nadat hij eerst alle ballast over boord geworpen had, moest hij zelfs het schuitje verlaten. En ook nu wilde de ballon niet stijgen. Het schuitje moest ook nog zijn bodem verliezen en alleen de vlag kon medegaan, terwijl hem de troost overbleef, dat het adres, aan de ballon bevestigd, den eerlijken vinder zou in staat stellen, om zijn dierbaar eigendom aan den regmatigen eigenaar terug te bezorgen. Nu ging de ballon vlug in de hoogte; het publiek staarde hem na, zoo lang het kon, en terwijl Nadar de blik naar het Noordoosten gerigt hield, van waar hij zijn ballon terugverwachtte, blijft hij altijd nog derwaarts staren zonder zijn hoop tot op dit oogenblik verwezenlijkt te zien.

Uitgave C. W. J. Schepers, Lochem

Bij Hotel „Bak”

Het Peesje in later datum (bron: collectie HGL)

Nu wordt aller aandacht opgeëist door de vermakelijkheid van het ringsteken op het Peesjen.

Nu naar het Peesjen, waar een strijd te paard zal plaats hebben, maar geen strijd op leven en dood, alleen om de piek, waarvan iedere mededinger voorzien is, te steken in een ring, die aan een touw tusschen twee palen is opgehangen, en welke vermakelijkheid onder de leiding der leden van Dissel en Haselberg plaats had. Hier werdt op nieuw stoffe gegeven om de lachspieren in beweging te brengen, vooral als men de pogingen der ruiters gadesloeg om met de punt de nijldige O van den ring te treffen, doch die daarin werden bemoeyelijkt door de vaak kromme en eigenaardige sprongen der paarden. Doch ook het pogen is grootsch, in 't worstelperk der deugd, al was het waar van d'een rijder, die daar door de prinses zandruijter wordt gemaakt, - of van deen anderen mededinger, wiens rossinant liever buiten de palen eenige malen de hoeven laat zien en die een andere Don Quichot tegen windmolens schijnt te schermen, terwijl onder het publiek een hartelijk gejuich opgaat.

Voor de laatste twee vermakelijkheden van de middag stromen de Lochemers nu weer in de richting van de Markt.

Alles stroomt nu weder naar de Markt waar de cocognemast is opgericht aan welks topt de prijzen hangen te bengelen, en de leiding van welke vermakelijkheid aan de leden Mispelblom Beyer en Schekman is opgedragen. Achter elkander wagen zich de mededingers langs het gladde hout in de hoogte enterwijl de eerste reeds den besten prijs (eene hermonia) mede naar beneden brengt, kan de tweede het niet zoo ver brengen, maar glijdt, terwijl hij de handen wil uitstrekken onder een luid gelach der omstanders weder naar omlaag. Zoo vindt men hier ook ruime stof tot genoegen, toen het einde aanbrak waarop de laatste vermakelijkheid zou beginnen. Onder de leiding van de leden Bosch en Hartman zou tenslotte op het Grootte Kerkplein het zakloopen plaats hebben. Hiertoe waren 53 liefhebbers meestal jongens van tusschen de 8 en 12 jaren ingeschreven en zes aan zes werden hun de zakken rond den hals vastgebonden en begaven zij zich voorwaarts om het einddoel te bereiken. Evenwel ging dit niet zoo gemakkelijk, als wellicht menigeen zich had voorgesteld, en veelen beten in het zand (alias kaf of run) nog voor zij de helft de baan hadden bereikt. Eindelijk was de strijd afgeloopen en werden de overwinnaars met de gewonnen prijzen begiftigd, die onder luide danktoonen en met van vreugde stralende oogen werden in bezit genomen.

Het verslag van onze secretaris Hartman heeft een allengs wat meer journalistiek karakter gekregen, al zal het avondprogramma hem toch weer inspireren tot uitingen van onvervalste Oranjeliefde, waaraan, mochten wij de geest van zijn verslag juist peilen, geheel Lochem gedurende deze dag ten prooi was.

Allengs begon nu de avond te vallen, en terwijl de menigte zich verstrooide, namen wij een paar uren rust, om andermaal feest te vieren. ten koste der Gemeente werd op de markt een gaz illuminatie ontstoken bestaande in eene W, in het midden eener schitterende zon, aan welks zijden de jaartallen 1813 en 1863 waren aangebragt.

Lokte deze illuminatie eene talloze menigte naar de markt, toen de muzyk zich aldaar van half zes tot half zeven uren deed hooren, verhoogde dat niet weinig de vrolijke stemming en het gejuich en gejubel des volks was het uur, maar al te ras vervlogen. Doch geraakt het Nederlandsche volk niet gemakkelijke uit zijn plooi, - eenmaal in eene feestelijke stemming gebragt, weet het zich op eigenaardige wijze te vermaken en zoo was het ook hier. Ofschoon de muzijk ophield, bleef het gejoel aanhouden en scheen er aan de vrolijkheid geen einde te komen. Had de Commissie na hare zich voorgestelde taak volbragt en was haar programma geheel afgespeeld, daarmede waren de feestelijkheden nog niet ten einde. Wij willen ze nog kortelijk aanstippen.

Terwijl het departement Lochem der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in de Raadzaal eene feestelijke vergadering hield, waarop ook de leden der Societeit de Eendragt en der plaatselijke Commissie voor het gedenkteeken genodigd waren, had de Burgemeester een zamenkomst der Lochemsche jongelingen in de Nederduytsche school weten te organiseren. Deze kwamen ten 7 ure aldaar te zamen en haalden nu met fakkellicht, vlaggen en vaandels den Burgemeester af, om in hun midden te komen. Gedurende een paar uren bleef men onder muzyk, zang en voordragt genoegelijk bijeen, waarna een optogt plaats had door de verschillende straten der stad. Hier en daar werd bengalsch vuur ontbrand, en werden vaderlandsche liederen aangeheven.

Nu een was het, op de wijze van het bekende: de Koning leev!

*'t Is feest, 't is feest in Nederland
Laat nu de feesttoon schallen
De driekleur tooi nu heel het land
't Is feest, 't is feest voor allen
van ankbre liefde gloey' elks borst
't Is feest van Neerland en zijn vorst*

Of dan weder op de melodie van Al is ons prinsje nog zoo klein:

*Wij vlechten in dit jubeljaar, hoezee!
Ons vaderland het goud in 't haar, hoezee!
Is de oude vlag zijn heiligdom
Wij hechten daar 't Oranje ook om
De Koning leev' hoezee.*

Ten elf ure werd op het Peesjen een door de jongelingen zelf bekostigd vuurwerk ontstoken, terwijl de schare ten 12 ure uit elkander ging met den uitroep: Leve de Koning

Intusschen had in het Sociëteits lokaal de Eendragt nog een bijzondere feestviering plaats door het gebruik van een collation, dat met een bal besloten werd, en welligt door de zoo even genoemde feestelijke optogt der jongelingen, in onverstoorde rust afliep. Wij mogen hier niet onvermeld laten, dat de orde op niet een punt verbroken is, ofschoon men daarvoor wel eenige vrees koesterde, door het hier aanwezig zijn van de vele arbeiders aan den spoorweg, doch dat onder deze laatste zulk een goede geest heerschte(n) dat verscheidene hunner mede deelnamen aan den genoemden feestelijke optogt en dikwijls de stemming verhoogden door hunne liederen en hunne kwinkslagen.

Zoo hebben wij feest gevierd. Was het in menig opzigt gedenkwaardig en onvergetelijk, de wijze waarop Lochem van zijne liefde en gehechtheid aan Vaderland en Koning deed blijken, de orde, die ondanks de opgewondenheid van het oogenblik overal heerschte verhoogde in dubbele mate het genot van den heuglijken dag.

Wij mogen gewis daarvoor de bevolking van Lochem dankbaar zijn en hopen, dat dit halve eeuwfeest, hetwelk ook onze veste in feestelijken tooi hulde, moge strekken, om den band met het geliefde huis van Oranje naauwer toe te halen en de gezegende vrijheid steeds te doen waarderen, waarin wij ons sedert een halve eeuw verheugen mogen:

*Wilhelmus van Nassouwen
Is nog het Neerlands lied
Op hem is ons vertrouwen
En hij begeeft ons niet.
Het zaamvereend Europe
Verplette dwinglandij
Oranje Neerlands hope
Maakt Neerland weder vrij.*

Zo eindigde de secretaris van de Plaatselijke Commissie zijn marathonverslag van de gebeurtenissen van de 17de november 1863, een dag die met spanning en vrees door de Commissie was tegemoet gezien. 'Niet zonder vreze tegemoet gezien'

In de tweede helft van de negentiende eeuw werd geheel Europa geconfronteerd met grote maatschappelijke veranderingen. De industrialisering leidde tot welvaart en armoede. Bij de politieke besluitvorming op plaatselijk, provinciaal en landelijke niveau raakten meer mensen betrokken. Onderwijs werd toegankelijk voor een grotere, beter: minder geselecteerde, groep kinderen.

Ook in een kleine Gelderse stad als Lochem zagen, zeker de goeuden, de notabelen, de beter geïnformeerden dat er veranderingen op til waren. Ook wanneer we een relatief onbeduidende gebeurtenis beschouwen zoals het volksfeest van november 1863, die kleine rimpeling in het kalme leven van het Lochem van die tijd, zien we de tekenen van een nieuwe tijd. Althans wij kunnen dat nu vaststellen, met de kennis van vandaag de dag. Voor de Lochemse elite van 1863 lag dat anders, maar toch... Op de leestafel van hun sociëteit De Eendracht lagen diverse kranten: de Arnhemsche Courant, de Zutphense Courant en het Handels- en Effectenblad. We mogen aannemen dat bij onze heren de naam van Eduard

Douwes Dekker bekend was. De toestand in Nederlands-Indië en die in Suriname en Curaçao, in welke twee rijkdelen zojuist de slavernij was afgeschaft, zal menigeen gefronste blik hebben besproken. De binnenlandse politieke schermutselingen tussen conservatieven en liberalen lieten niemand in deze kring van belastingbetalenden en dus stemgerechtigden ongemoeid.

Maar ook in hun onmiddellijke omgeving kon men de veranderende tijden waarnemen, als men de tekenen maar verstond.

Met enige overdrijving kunnen we zeggen dat omstreeks 1863 in Lochem de nieuwe tijd aanbreekt: de gasfabriek aan de Noorderwal gaat op bescheiden schaal lichtgas produceren, polderwerkers uit verre windstreken als Friesland en Groningen werken aan de aanleg van de spoorlijn Zutphen-Gronau, die Lochem binnen enkele jaren zal verbinden met de buitenwereld, door technische vindingen groeien de kleinschalige Lochemse looierijen binnen enkele decennia uit tot echte industrieën.

Als we naar onze Plaatselijke Commissie kijken, zien we *entrepreneurs* (Reerink, Bosch, Coops, Thomasen Harmsen en Huneveld Hein en Schekman), bestuurders en openbare ambtenaren (Leen, Hartman, J.W. Voltelen, L.A.F.J. Voltelen en Mispelblom Beijer), predikanten (Wansleven en Van IJssel Groothuis), een arts (Cartier van Dissel) en enkele rentenierende, dus ambteloze burgers (Sölner en Haarsma). Er zijn mensen bij die straks hun kinderen of kleinkinderen naar een van de eerste H.B.S'ën van Nederland, die van Zutphen, zien gaan.

Dat de buitenwereld met liberalen, lichtgas, stoommachines, katholieke kerken, Hogere Burgerscholen en spoorwegen niet alleen vol nieuwe mogelijkheden – en dat geldt zeker voor de *entrepreneurs*, van wie sommigen zich spoedig zullen ontwikkelen tot echte industriëlen en ondernemers -, maar ook vol gevaren is, blijkt uit de angst voor ordeverstoringen die regelmatig te lezen valt in de notulen van de vergaderingen van onze Plaatselijke Commissie. De polderwerkers van de nieuwe spoorbaan zouden het feest wel eens zo in war kunnen schoppen dat de burgemeester van Lochem enige dagen voor het volksfeest aan zijn collega van de gemeente Laren om assistentie van twee veldwachters verzoekt. Uit het slot van het verslag van Hartman bespeurt men de zucht van opluchting als alle vrees ongegrond is geweest, althans voor deze heugelijke dag. Nog maandenlang zal de burgemeester brieven schrijven naar de officier van justitie te Zutphen over polderwerkers, betrap op diefstal, vandalisme en ontucht. Maar de 17de november 1863 is goddank goed verlopen. De bezittende klasse had zich onnodig ongerust gemaakt. Oranje bleef boven en ook de Lochemse elite: men had zich ten onrechte ongerust gemaakt. Het was in Lochem 'een regt volksfeest' geworden, die 17de november 1863.

Lochem vanaf de Paasberg.

Illustratie bij: Een stedeke uit den Achterhoek, door H.G. Hartman Jz., In: Vaderlandsche Letteroefeningen 1864